

Úvod

Hledání...

Ze všech vrcholů a hlubin, které svět má, snad jen umění a poznávání lidské duše může, co se stáří týká, soupeřit se snahami odhalit tajemství vesmíru. Snad proto, že v něm člověk cítí svou vlastní minulost — ono odkud přicházíme — snad jen proto, že za poznáváním vesmíru, stejně jako za poznáváním duše, nebylo třeba putovat do dalekých velehor (dnes je tomu jinak), vydávat se na pouť nebezpečnou krajinou a svěřit se ještě zrádnější hladině oceánu; vesmír je vždy a všude na dosah, protože je nedosažitelný, věčný, protože je v nekonečném pohybu, svou pravidelností ve změnách vytvářející iluzi neměnného řádu a poskytující tolik potřebnou jistotu.

... času

Pravděpodobně všechny přírodovědecké teorie nebo alespoň jejich značná část a dále nemalé procento věd společenských se nějakým způsobem dotýkají problematiky času. A není důležité, zda ji tyto teorie mají jako hlavní téma, nebo se zajímají o jevy, které v sobě otázku času obsahují implicitně. Dokonce i ty teorie, které se snaží formulovat poznání „nadčasové“, teorie odhalující přírodní zákonitosti, které mají platit bez ohledu na čas, velmi často explicitně upozorňují na to, že zákony, s kterými pracují, platily v minulosti a stejně tak budou platit i v budoucnosti, tj. mají a projevují potřebu se s časem „vypořádat“.

Vedle zákonitostí, které se tyto teorie snaží odhalit, je to i snaha pochopit jak samotné věci a jevy trvají, nebo jak vznikají či zanikají, či jak se vzájemně proměňují a působí na sebe. I když třeba některé teorie otázky vznikání, trvání a zanikání výslovně neuvádějí jako svůj problém, nebo tyto procesy dokonce popírají, vždy se za těmito výrazy a koncepty skrývá to, čemu jsme si navykli říkat čas.

Lidské představy o čase by svými obrazy jistě dokázaly naplnit celou galerii. A našli bychom tu obrazy nejrůznějších žánrů: vyvedené ve střízlivých barvách, zato ale s kresbou pečlivě propracovanou do nejmenších detailů, jiné naopak požadující jistý odstup, aby se mohly projevit jejich celkové rysy, další používající pouze geometrické linie, nechyběla by zde ani prázdná plátna nebo takové kompozice, ze kterých by jasně vyplývalo, že vše je jen vnitřním světem tvůrce ... Ale u žádného bychom se nemohli zastavit a říci: ano, poznávám, toto je nade vše jasné, to je **Čas**.

Pokud ještě chvíli zůstaneme u této metafory, můžeme dodat, že fiktivní galerie čerpající z dějin by jistě nebyla jedinou. Vytváření obrazů o čase není zdaleka záležitostí historie, spíše naopak, jsou to zejména galerie s moderním zaměřením, které jsou plné exponátů i návštěvníků. Právě s rozvojem moderní vědy, zejména od 19. století, bychom mohli zaznamenat vznik dokonce několika škol, které se snaží vlastním způsobem sdělit své představy o čase.

... místa

S místem se zdálo být všechno o něco jednodušší. Zpočátku stačilo pouhé rozhlédnutí se okolo sebe, aby člověk zjistil, kde je, a poměrně přesvědčivě mluvil o své poloze ve vesmíru. Dokonce i běžná časová určení si musela na své explicitní časové vyjádření počkat, protože pro běžnou potřebu zcela stačilo jejich postižení prostorové: to, co bylo „tady“, mohlo být použito dříve, než to, co bylo „tam“. Prostorové uspořádání objektů jistě v mnohém dokázalo naplnit potřebu (časového) vyjádření následnosti. Nakonec i pravidelné změny polohy význačných těles na nebi byly dost dlouho dobrou pomůckou k postižení a popisu toho, čemu se později začalo říkat časové vztahy. Ostatně vzájemné prolínání časových a prostorových určení přežívá velmi dlouho, stačí si jen připomenout určování vzdáleností dny pochodu apod.

Reflexe prostorové struktury světa (a později, zprostředkovaně, a proto i méně zřetelně struktury časové) — dlouho nerozlišované od prostorového uspořádání samotného — byla přirozeným způsobem odvíjena z „místa“, které bylo vlastní i pozorovateli. Samozřejmým důsledkem bylo, že v tomto obraze

světa se tvůrce ocitnul v jeho středu, nebo alespoň v těsné blízkosti. A protože toto postavení odpovídalo naivnímu pohledu, dlouho také vyhovovalo běžným potřebám a navíc bylo i lichotivé, stalo se organickou součástí lidského vědění. Čím více se však člověk díval nejenom očima, ale mnohem více i rozumem, byl obraz komplikovanější, až se nakonec pozice v geometrickém středu stala neudržitelnou.

První spory o našem umístění ve vesmíru přirozeně vyvolávají otázku adekvátnosti našeho zobrazení prostorového uspořádání světa a samotné prostorové struktury. Vztah geometrie a fyziky, dříve jen tušený, se tak stává jedním z hlavních problémů. Jeho jednotlivá řešení postupně sesazují člověka z trůnu středu, až nakonec ukazují, že i ten trůn byl vymyšlený a ve skutečném vesmíru žádný neexistuje.

Tím častěji ovšem začal člověk — pozorovatel vesmíru — uvažovat o svém místě nejen ve smyslu geometrickém, o své prostorové lokalizaci ve vesmírných rozměrech, ale také svém místu z hlediska významnosti (či nevýznamnosti) svého postavení.

... smyslu

Jakmile člověk zaměnil ve svých úvahách dotaz po geometrickém místě a své poloze otázkou po svém místě ve smyslu úlohy na tomto světě, vyslovil v podstatě věčnou a nezodpověditelnou (nebereme-li v úvahu odpovědi, které nabízejí různá náboženství) otázku, která jej od toho okamžiku provází až do současnosti. Možná, že hledání času a místa na jedné straně a hledání smyslu na straně druhé mají společný genetický základ, ale jako již vědomě vyslovené otázky se rozcházejí velmi záhy, tak jako se rozchází (ze staršího nerozlišitelného vědění o světě) náboženství a věda.

Ovšem právě snaha hledat smysl s použitím stejných způsobů a stejných prostředků jako při hledání místa a času, tj. především prostředků vědy, tj. prostředků racionálních (i když i zde je samozřejmě možné přistupovat k těmto fenoménům nevědecky, ne-racionálně, ovšem i tak zde vždy zůstává poměrně těsné vztahování se k procesům vnějšího světa a k odvolávání se na něj) má za následek řadu nekonečných diskusí, vznik filosofických směrů, vše ve snaze odpovědět na otázku, jaká

je naše úloha ve vesmíru, co je naším smyslem, jaké místo zaujmout. Že je tento způsob tázání zcela marný — nikoli však nutně zbytečný — ukazují dostatečně průkazně dějiny vědy. Vždy, když se ve vědě rozehrála otázka smyslu, vzplanuly vášně, které k řešení samotných problémů nijak nepomohly.

Na druhou stranu je zcela jasné, že není možné zcela od sebe oddělit vědecké teorie a úvahy, které jsou vlastní člověku, jemuž není lhostejno, kým byl dříve a čím je nyní. Je to tím obtížnější, čím více se věda začíná dostávat k tématům, která doposud bývala tradičně doménou spíše spekulativních úvah a věcí víry.

Jednoznačný recept, podle kterého by se daly jednotlivé oblasti jasně oddělit, asi neexistuje. Dokonce může být pravděpodobné, že to ani nebude nutné nebo žádoucí. Jenom je třeba mít neustále na paměti, co si můžeme s kterými prostředky dovolit, a jak tím jsou poznamenány dosažené výsledky. Abychom nehledali smysl tam, kde není, a v zoufalství, že ho nenalézáme, se nedopouštěli „podvodu“ — často neuvědomovaného či v „dobré víře“ — sami na sobě tím, že si něco zatajíme, něco poupravíme, něco přimyslíme, aby svět byl pro nás přijatelnější.